

(əvvəli ötən sayımızda)

Oğuz xan bəzən Adam və bəzən də Nuhla eyniləşdirilən ilk fars hökmdarı Kayumərsin müasiridir. (Julius Klapprot, 1823, Səh. 5)

X əsrdə Qaraqum, Qızılqum və Aral gölü hövzəsindən başlayaraq Xəzərlərin ölkəsinə qədər uzanan böyük çöllük Daşlı Oğuz adlanırdı.

Herodotun yazdığına görə İskit/Sakların atası öküz surətində Tarqıtaydır. O Sumerlərin öküz şəklində təcəssüm olunan tanrısı Enlil ilə eynilik təşkil edir. Tarqıtay adının sibir türklərinin dilində öküz anlamı daşıyan tur və ya tor sözü ilə əlaqədar ola bilər. (Fizuli Bayat, 2004, Səh. 5)

Fikrimizə görə Tarqıtay adının kökünü sumerlərin Turqu sözü təşkil edir və anlamı öküz oğlu deməkdir bu ad öküzü özlərinin əcdadı hesab edən sakların eponimiyə çevrilmişdir. Adın sonundakı "tay" sonluğu isə türk dilində ölkə və yer mənasındadır.

Kişin sülalə xronikasında Ukusi Nuhla eyniləşdirilir. Sumer mifologiyasında Ukusi Sumerin ilk insanı Adamın prototipi idi. Vaddel Ukusu sumerlərin Nuhu hesab edirdi. Prof. Hallo isə Sumerin kralı Luqal saqqazinin atası, Umma şəhər dövlətinin kralı Ukusu sumerlin Nuhu hesab edirdi. (Ross Marshall, 2008, Səh. 8)

Oğuz xaqan dastanının uyğur versiyasında Ay xanın oğlu Alp Oğuzun onqonlarından biri göy rəngdə qotaz şəklindəki quyruğunu yuxarı qaldırılmış bir Qutur öküzdür. Oğuz xanın oğullarının ölkəsi olan Qara dağda (Qaraçuk)daşlar üzərində çoxlu öküz təsvirləri aşkar edilmişdir. Araşdırıcılar Noyon ulada Hsiunq-nu hökmdarlarına məxsus məzarlardakı öküz təsvirlərini və Batı Oğuz ərazisində aşkar edilən çoxsaylı Qutur/öküz təsviri olan lövhələri Oğuz dastanı ilə əlaqələndirirlər. (Emel Esin, 1985, Səh. 129)

Sumerlərə aid mixi yazılı mətnlərdə və əfsanələrdə öküz kultu ilə əlaqədar hadisələr əks olunmuşdur. Bu mətnlərdə öküz adı sumer dilinə məxsus dialektlərdə və akkad dilində fərqli şəkildə yazılır və ifadə olunur.

Ön Asiyanın bir çox turani dillərində öküz Qut sözü ilə ifadə olunur. Zaqros dağlarında məskunlaşmış turanlı xalq da Qut adlanır. Alman əsilli yəhudi sumeroloq B.Landsberqer Qut adının əslində Quz olduğu fikrini irəli sürür. Yeni kökü Sumer-

e.q. XXX əsrə aid edilir. İlahi mənşəyə malik Alu-limin hakimiyyətindən sonra İkiçayarasının sel suları altında qarq edən tufan baş vermişdir. Əfsanəyə görə Alu-lim 28800 il hökm sürmüşdür. (Hall William; William Kelli Simpson, 1971, Səh. 32)

Sumerin hökmdarlar siyahısına görə hakimiyyət tanrı tərəfindən göyüzündən əta olduğundan sonra sumer dilində Quza adlanan hakimiyyət taxtı ilk olaraq Eridu şəhər dövlətinə veril-

Ələsgər Siyablı

anlamı daşıyan Quza sözü İsqu-za loqoqramı ilə yazılırdı. (Leander P. Die Sumerischen Lehnwörter im Assyrischen. Səh. 23)

Göründüyü kimi Sumerin ilk kralı Ukus ilə Öküz adı maraqlı assosiasiya yaradır və Oquz adı ilə bənzərlik təşkil edir. Ukus sözünün kökü Qus və ya Quz kəliməsindən ibarətdir. U Sumer dilində çoxlu mənalara malikdir, onlardan biri güclü, qüdrətli, erkək, eyni zamanda daha spesifik bir mənə əldə etmək üçün bəzən isimlərin əvvəlinə əlavə edilən pronominal bir önəkdir. (Halloran, Səh. 4)

Sumer tanrıları panteonunda Kusu adlı tanrı yeraltı dünyanın tanrısı Enmeşarın oğlanların-

mənasında olan Quz və ya Kuz sözünün önünə artırılmaqla o Ukuz, yəni türk dillərində oquz/luquz/öküz fonetik şəklini almışdır.

İlkin orta əsr ərəb tarixçiləri İbn Əl-Əsir, Əl Bəlxı, İstəxri, İbn Balazuri, İbn Havkal ənənəvi olaraq Oğuzları əl-quz, ölkələrini isə əl Quziyyə, yəni quzlar ölkəsi adlandırırlar. Min illər ərzində Ön Asiyada turanlı qut/quz, kas/kus (kassi) xalqları ilə qonşuluqda və iç-içə yaşayan sami ərəblər turanlı özlərini onların qədim adları ilə Quz kimi tanıyırdılar. Onlara tarixən məlum olan bir dildə danışan bu xalqlarla dünyanın müxtəlif yerlərində istər Sibirin güneyində, Volqaboyunda, istərsə Türkiyədə qarşılaşan ərəblər qədim ənənəyə uyğun olaraq onları oquz deyil, quz adlandırdılar.

Samilər quti və kassilərin məskunlaşdıqları Dəclə çayından şərqə Zaqros dağlarına qədərki əraziləri Quzan, yəni quz-

Dünya tarixinin Turan dövrü

Misir sivilizasiyasının sumer mənşəli olduğu fikrini irəli sürən İngilis assuroloqu Vaddelin yazdığına görə Ukus birinci sumer sülaləsinin ilk kralıdır. Akkad kralı Sarqonun da adı misir kitabələrində Ukus adlanır. (Waddel L. Egyptian Civilization: its Sumerian origin, Səh. 204)

Amerikan assuroloqu Vilyam Simpsonun yazdığına görə Sumerin ilk kralı tufana qədərki dövrdə Erudu şəhərinin kralı olub öküz və ya erkək maral obrazında təmsil olunan Alu-lim adlanır. Alu-limin digər bir mixi işarə oxunuşu Ukus şəklindədir. Yarım əfsanəvi hökmdar olan Alu-limin hakimiyyəti Cəmdət-Nəsr dövrünə aid olub,

miş və hökmdarlıq taxtının ilk sahibi 28800 il hökm sürmüş Alu-lim, yəni Ukuz-Oğuz olmuşdur. Kralın hakimiyyət rəmzi lazurit-lapisdən hazırlanmış əsa idi ki, o da göydən yendirilirdi. Alu göyüzü tanrısı Anın öz qızı İnannanın istəyi ilə yaratdığı səma öküzü idi.

Assurlar səma öküzünü öz dillərində Qud-anna tanrısı adlandırırdılar. Sumer dilindən alınma bu söz sonradan transformasiyaya uğrayaraq Quzan şəklini almış ola bilər.

Azərbaycanın istər quzeyi, istərsə də güneyində çoxsaylı Quzan yer adları mövcuddur ki, bu toponimlər qədim quz boyları ilə əlaqədardır.

Sumer dilində hökmdar taxtı

dan biri idi. Kusu öküz anlamı daşıyan Min. Qudloqoqramının oxunuşu şəkildir və mənası öküz demək olub Kusu kimi yazılır və tələffüz edilirdi. Qud və Kusu eyni adın fərqli Sumer dialektlərində ifadə şəklində idi və mənası "tanrısal öküz" deməkdir. Kusu kimi tələffüz olunan öküz Qud "ilahi mənşəyə malik" öküz və heyvandarlıq tanrısıdır. (Frank Simons, 2018, Səh. 123-148.)

Ukus (m.ö. 2350) Sumerin Umma şəhər dövlətinin hökmdarı-ensisi idi. Ukus Urukun və bütün Sumerin hökmdarı məşhur Luqal-Zaqesinin atası idi. (Leonard King, A History of Sumer. Səh. 188)

Beləliklə, U önekini öküz

ların ölkəsi adlandırırdılar.

Mesopotamiyada Türk dilində öküz adının sinonimi olan Buğa şəxs adı kimi geniş yayılmışdır. Öküz adının digər bir qarşılığı da türk dillərində buğa, buqa, buka şəklində yazılır.

Assur mətnlərindəki coğrafi adlarda Subir adlı çay "id uz subir ki" kimi qeyd olunmuşdur. Mətnlərdə çay adlarından aydın olur ki, "uz" sözü Sumer-akkad dilində axın və çay mənasındadır. (Ungnad A. 1936, Səh. 61)

Sumerlərdə çay anlamı daşıyan Uzsözü eyni ilə çay mənasında Qızıluzən, Uzboy kimi türk hidronimlərində qorunub saxlanmışdır. Makedoniyalı İsgəndərin dövründə yunanlı Amuderya çayının Öküz şəklində ifadə olunan adını Oksus adlandırırdılar.

Mahmud Kaşğarının "Divani Lüğət-it Türk" əsərində öküz sözünün heyvan mənasında olanı ilə yanaşı çay-irmaq mənası daşıdığı da yazılmışdır. Öküzün Ceyhun və Fərat kimi çaylara verilən ad olduğunu yazır. Kaşğari oğuzları Yafinc və İla çayları vadilərində yaşadıklarını və bu çayların arasında İki Öküz adlı bir şəhərin də mövcud olduğunu yazır. (Mahmud Kaşğari. 2006, C 1, Səh. 129-17)

Vamberi yazır ki, öküz/öqüz türk dilində çay mənasındadır. Şeybanilər dövründə də Okus çayı Öqüz adlanırdı. Makedoniyalı İsgəndərin dövründə Öküz çay adı Oksuz (Oxsus) şəklində yunan dilinə keçmişdir. (Wamberi H. 1898, Səh. 106)

Müasir sumeroloq Daniel Patterson Ukus sözünün fərqli bir anlam haqqında yazır ki, Aqa - Sumer dilində üstün olan, tacın ardıcılı, varis deməkdir. Aqa-us qvardiyaçı əsgər, tacı mühafizə edən anlamındadır. Aqa-us daha qədim Sumer mixi mətnlərində Uku-us şəklində ifadə olunmuşdur. (Daniel Patterson, 2018, Səh. 308)

(ardı gələn sayımızda)